

♦ Mötəbuat tariximizdən

Baba BABAYEV

HAQVERDİYEV GÜLÜR, GÜLDÜRÜR

Ə.Haqqverdiyevin
felyeton yaradıcılığından

Zəngin tarixə və auditoriya üzərində böyük təsir gücünə malik olan felyeton janrının özəlliyi onun "zahiri" xüsusiyyətlərində, formasında deyil. Felyetonun mahiyyəti cəmiyyətin müxtəlif nüqənarlarını hədəfləməkdə yanaşı, bu və digər məsələləri ümümləşdirib onların yaranma səbəblərini də aşkara çıxarmaq, eyni zamanda, mövcud gerçəklə və mənəvi dəyərlərə təsir göstərməkdən ibarətdir.

Publistik felyetonda həyat hadisələrinin mahiyyəti ona xas olan forma vasitəsilə deyil, müqayisə, analogiya, allegoriya vasitəsilə açılır. Beləliklə, konkret situasiyanı ifadə edən kiçik mövzu genişlənmək miqyaslı, ictimai problemlə yönəlir. (M.Cəllil. "Axund və keşişin vəzi", 7 iyul 1906, №14). Burada mərhələli, "pilləli" analogiya aparılır: müqayisənin Azərbaycanlı axundla erməni keşişindən sonra müsəlman uşağı ilə erməni uşağı arasında və məqsəddi xarakter daşıyır. İstənilən yaxşı və pis xüsusiyyətin təlim, təhsil vasitəsilə bir nesildən digərinə keçməsinin nümunəsidir. Başqa sözlə, ataların qoyduğu yolla gedən övdlər də onlar kimi düşüncür, onlar kimi davranırlar. Buna görə də erməninin balası ağac altında kitab oxuduğu zaman müsəlmanın övadi pişiyin quyruğuna ip bağlayıb həyətini o baş-bu başına qaçır, yəni neinki faydasız, hətta zərərli "əyləncə" ilə məşğuldur.

Bir başqa felyetonda yenə əhli gerçək müqayisə zəminində ortaya çıxır. ("Firəngistan səyahətim", 22 dekabr 1906, s.315-318, №38). Maraqlıdır ki, Ə.Haqqverdiyevin nəsrində kəskinləşməyən Şərq-Qərb diskursu, müsəlman-xristian qarşıdurması felyetonlarında kifayət qədər geniş əksini tapır. Müəllif üçün bunlar yalnız mətnin kompozisiyası təşkil etmək məqsəddi seçilmir olmayıb, ifşanı kəskinləşdirməyə xidmət edən vasitələrdir. Baxmayaraq ki, müəllif bu hadisələrdən bəhs edərkən onun, sadəcə, izləyicisi rolunda qışxır edir və nəticə çıxarmağı oxucunun öhdəsinə buraxır, bununla belə, bu müqayisələrin fonunda onun öz mövqeyi dəhəda aydındır.

Problem felyetonlarda müəllif bir neçə mövzuya toxunsa da, müxtəlif hədisə və əhvalatlar mahiyyətcə bir-birinə sıx bağlı olur. Məsələn ("Həyat", 2 dekabr 1907, s.683, №45), Ə.Haqqverdiyevin burada toxunduğu müxtəlif məsələlər biri digərinə xatırlatmaqla, problemlər arasında trampilın yaradır.

"Məqalədə tədqiqata cəlb edilmiş felyetonlar "Molla Nəsrəddin"ın on iki cildində I, 10 cildində III cildlərindən (1906-1910) (Bakı, "Əhli", 1988; Bakı, "Çinar-Çap" nəşriyyatı, 2005) seçilmişdir.

Ədəbi publistikanın janrı felyetonda oxucuya emosional təsir göstərmək kimi kommunikativ məqsəd aparıcıdır. Bununla belə, felyetonun oxucu tərəfindən qiymətləndirilməsindəki əsas kriteriya işlənmiş mövzunun aktuallığıdır. Felyetonçu oxucunun diqqətini hər hansı bir ictimai problema, hətta bəlkə də beləyə yvənləndirərkən ən çox müraciət etdiyi üsul assosiativlikdir. Bu zaman müəllif günün reallığını doğan "qəzab"ını olduğu kimi, "çılpaq" şəkildə deyil, bədii ədəbiyyatın üsullarından istifadə edərək, kəskin satirik çalarlarla təqdim edib.

Felyeton, bir növ, konkret situasiyalarda ortaya çıxan çatışmazlıqlara müəllifin özünəməxsus şərhidir. Hər kəsini gördüyü, bildiyi, yaxud verdiyi etdiyi üçün, ümumiyyətlə, heç fərqində olmadığı çatışmazlıqları felyeton müəllifi ədəbi-bədii üsullarla təsvir edir. Əks halda, faktlar adı bir reportaj çəkilərək felyetonu sıradan çıxara bilər. Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyevin yaradıcılığını bütünlüklə, hərtərəfli izləyərkən şahid oluruq ki, onu narahət edən məsələlər davamlı xarakter daşıyır, yəni demək olar ki, qələmini işlətdiyi bütün janr və nümunələrdə bu məsələlərə bu və ya digər dərəcədə münasibət bildirib. Bu baxımdan xüsusi həkayələri və felyetonları arasında bağlılıq daha güclüdür. Müəllif cəhaletə səbəb olanları, xurafatı yayanları, maarifçiliyin yolunu kəsənləri hər janrın təbəlləri çərçivəsində eyni ürək ağrı və yağı ilə təsvir edir. "Danos verənlər" (10 aprel 1910, III cild, s.466, №15) felyetonunda tənqid hədəfi yəne də elm və təhsilə qarşı qıxnarıldır. Hətta yüngülvarı təsvirlə belə, bu cəhalet sağ insanların alimi-biəmlə, nadürris olduğunu şahid olmaq mümkündür. Ən pis isə odur ki, onların sözü keçərsizdir. Tullatım, Aşqabadda Müzəffər işçolası mollaların donosu ilə bağlanırsa, bu, yalnız həmin o cahil mollaların məhdud dünyagörüşündən xəbər vermir; həmçinin üst qurumlarda bu donosları qiymətləndirib onlara əsasən addım atarların özəlirinin də cahilliyini nişan verir. Sənətkarın "Maralların" həkayəsi silsiləsində olduğu kimi, felyetonlarında da hədəflənən "qəhrəmanları" arasındakı "dindarlar" əsasən dinin əsas və gəliri qazanc mənbəyi olduğunu görüb sonradan bu yolu tənqid edirlər. "Danos verənlər" felyetonunda əvvəllər palınduz olan Hacı Miribrahim bir kitabın "alimdir" - "Daxi" kitabını əzbərləyib olub havd mərsiyəxanı. "Bu vəziyyət, edibin "Diş ağrısı" həkayəsinin əsas qəhrəmanı Arad mərkəzi xatırladır.

Fikir versək, görürük ki, Ə.Haqqverdiyevin həkayələrindən felyetonlarına "adlanmaq" marallar" yalnız öz vətəninə deyil, əsasən, müsəlmanlığı yayıldığı vilayətlərdədir. Bu felyetonda Aşqabadda təsvir məkanı seçilməsi təsadüfi deyil. Müəllif "bizimkilər" və "başqalar" deyə ayrım aparmağı lazımlı bilmədən neqativ gördüyü hər yerdən ürək ağrısı ilə bəhs edir. ("Böhtən", 16 may 1910, III cild, s.495, №19).

Janrın sosial naqislikləri üzə çıxarma, ifşa etmə və mənəvi dəyərlərə diqqət çəkmək kimi xüsusiyyətləri müəllifin ifadə üsullarında seçiminə ciddi təsir göstərir. Felyetonun əsasni fakt təşkil etmə də, onun yaranmasında əsas komponentlərdən biri də taxsuyulduq. Buna əsasən bəzən müəllif gördüyü yantmazlıqları absurd situasiyaya qədr şişirdə, mübaligə edə bilər; məqsəd problemə istisnasız olaraq hər kəsin diqqətini cəlb etməkdir. "Təzə qarardad" (17 noyabr 1906, s.279, №33) felyetonu bu baxımdan xarakterikdir.

Həcm etibarilə kiçik janrın nümunəsi olan felyeton sjuet və kompozisiya baxımdan daqqikli tələb edir: sadəcə, konflikti təsvir etmək ədəd, mətnin mərkəzindəki obraz və ya hadisənin güzgü sistemi ilə əks etdirilmək lazımdır.

Felyetonda müəllifin öz obrazı istisnasız olaraq hər zaman mətni ərşaya gətirən obrazla üst-üstə düşməsə də, əksər hallarda felyeton məhzi birinci şəxsin dilindən yazılır. ("Həç" başa düşməmə", 12 may 1906, s.62, №6) felyetonunda hadisəni nəql edən oxucusunun özündən daha fəhmi olacağına ümid edir. Əlbəttə, burada müəllifin "sədələşliyi" bədii priyomdur, sadəcə, gördüklerini təsvir etməklə əsas fikir haqqında susur. Felyetondakı təfərrüatlar

konfliktin mahiyyəti və obrazın xarakterik cəhətlərini aşkara çıxarmağa xidmət edir. Sanki Ə.Haqqerdiyev ümümlənmiş obraz olan Məşədî İmamqulunun əlaqəsizliyini birbaşa deməkdən çəkinir, yaxud ar edir. Əvəzində isə, "Bəlkə gəncimiz başa düşələr" deyə əsas fikrə gətməyi oxucunun ixtiyarına buraxır.

Felyeton ədəbi dilin zənginliyindən maksimum dərəcədə yararlanma, bədii ifadə və təsvir vasitələrinin ən geniş istifadə edildiyi bir janrdır.

Azərbaycan nasiri və ədəbiyyatşünası, professor Mir Cəlal ədəbin diil zənginliyi haqqında demişdir: "...Canlı danışığı dilimizə, onun gözəl xüsusiyyətlərini, zəngin əlvan söz ehtiyatını, xalq məsəllərini, hakimənə sözlərini bu qədər cəsarətlə yazıya, bədii ədəbiyyata gətirən iki ədəbimiz varsa, biri Haqqerdiyevdir" (Mir Cəlal. Azərbaycan ədəbi məktəblər (1905-1917). Bakı, "Ziya-Nurlan", 2004, s.126-127).

Felyetonun dili konfliktin xarakterindən qaynaqlanan xüsusiyyətlərə malik olduğundan, analitik materiallara əsas olan stereotiplər ümumən onun üçün keçərlidi deyil və burada müəllif rəsmi-ışğarız üsluba parodiya üçün mürciət edir.

Bədi xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmədən sırf ədəbi janrlar sırasına aid edilməsi mümkündürsə onda felyetonu əsaslandırmaq publisistik janrlar sırasına da aid etmək olmaz. Felyeton ikili xarakterə malik - həm bədii, həm də publisistik üslubların daşıyıcısı olan janrdır.

Felyeton üçün faktın ümümləşdirilməsi də az əhəmiyyət daşıdır, çünki heç də hər fakt zamanın tipik inikasımsı əks etdirəcək miqyasda deyil...

Ə.Haqqerdiyevin felyetonlarının personajların komikliyini şahid oluruq: çünki felyeton qəhrəmanının mərifətiliyin, qüsurların fərçində deyil, buna görə də daşınmada gücü yetməyən rol iddialıdır. Obrazın iddiası ilə əsil kimliyi arasındakı fərqi müəllif absurdluq dərəcəsinə çatdıraraq fərdi və ya kollektiv satirik obraz yaratmağa nail olur.

İstənilən bədii mətndə olduğu kimi, felyetonda da müəllifin obrazı vacib elementlərdəndir. Mətnə kinəyə vərsə, podtekt olması da vacibdir. Podtektin yaranmasının əsas üslublarından biri isə, müəllif və oxucunun faktı labirintindən keçirilməsidir. Bu zaman felyeton yazarı müxtəlif obrazlara "maskalanmış" olur. Bəzen mətn müəllifi hadisəni danışan obrazca hər bir şəkildə müdaxilə etmir. Bəzen isə sonda birce öümle ilə de olsa, nəticə olaraq müəllif müdaxiləsinin şahidi olur. Bu zaman obrazla müəllif bərabərleşir, fikirləri eyni müstəvidə ifadə olunur.

Felyetonda oxucu üçün maraqlı olan məqamlardan biri də mətn qəhrəmanının kimliyi. Bəzen müəllif faktları bütün gilağılığı ilə təsvir edir, əksərən felyetonun janr kimi üstünlüyü həm də faktların "üstünün örtülması"dir. Konkret situasiyanı absurdluq dərəcəsinə çatdıraraq təhrif edən müəllif, eyni zamanda, real qəhrəmanı obrazlaşdırmağa oxucuya hədəfinin mahiyyətini daha aydın şəkildə çatdırmağa nail olur. Ümumiyyətlə, felyeton oxucudan müəyyən intellekt, hazırlıq tələb edən janrdır. Bu baxımdan hazırlıqlı oxucu üçün "örtüyə bürünmüş" obraz və ya situasiyanı tanımaq çətinlik təvəritir. Ədəbiyyatşünas alim Məsud Əliöğlü yazır: "Müəllifin sənətkarlıq məharətinə aid belə bir siçuyəvi cəhəti də qəytd etmək vacibdir ki, zahirein kiçik görünən ad bir əhvalatda, xirda təfərrüatda bəzə dərin ictimai mənə siçuyəvi kəsb edən ciddi məsələlər ümümləşdirilirdi". (Məsud Əliöğlü. Darxan adamlar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Təhsil, 2018, s.268) Felyeton qəhrəmanı müasirlərinin və bənzerlərinin ümümləşdirilmiş obrazı kimi oxucu qarşısına çıxarır. Beləmə müəllif üçün konkret şəxs və ya adlar deyil, situasiyanın özünü hədəfləmək daha böyük əhəmiyyət daşıyır.

Cəy edək ki, satirik tipləşdirmə üçün siçuyəvi cəhətlərdən olan siçuyə məsələləri meşət planında təsvir etməklə pərdələmək müasirləri kimi Ə.Haqqerdiyevin felyetonları öz də xarakterikdir. Bu zaman situasiyanın

problem səviyyəsində pərdələnməsi ilə yanaşı, dil qatında müxtəlif ifadə formaları ilə əvəzlənməsi də geniş yayılır. Bütün yaradıcılığında da gördüyü kimi, Əbdürəhim bəy Haqqerdiyev dilimizin ifadə imkanları və müxtəlif qatlarında ustalıqla istifadə etməyi bacaran böyük sənətkarlərdir. Ədibin felyetonlarında istifadə etdiyi satirik lüğətlərdə sözlərin assosiativliyi hədəfin tapılmasına imkan yaradır.

"Molla Nəsrəddin"çlərin qələmi üçün xarakterik olan tənqid hədəflərindən biri də müasirlərinin dinə və təhsilə münasibətləri idi. Fikir verək, gərək ki, Əbdürəhim bəy felyetonlarında həmvətənlərinin təhsilə və dinə münasibətini həm bu ikisi arasında analogiyalar aparmaq, həm də digər xalqları bu iki məfhumla münasibətini müqayisə etmək yolu ilə təqdim edir. Müəllifin Mozalan imzası ilə təqdim etdiyi "Lenet" (29 iyul 1907, s.550-551, №28) yazısında olduğu kimi. Yaxud "Lüğət" (2 sentyabr 1907, s.587, №33) yazısına nəzər salaq: Müəllifin mənasını açıqladıq ad seçimi - Mərdəcan səbəbsiz deyil. Bir-birini öldürən iki nəferin müəlməlan olduğu xüsusi vurğulanır. Ardınca məktəb sahibinin də "hirsənli" məktəbi "öldürməsi" hadisəsi esində milli faciədir. Çünki milli bəlalərin, faciələrin əsasını mehş təhsilsizlik, elmsizlik, bunun müqabilində dünyagörüşün darlığı təşkil edir. Məktəb sahibi hirsənli məktəbi ləğv etmək əvəzinə, savadlı, qabaqçıl düşüncəli insanları işə cəlb etməli olduğu halda, əvvəl həmin məktəbdə təhsil alan uşaqların avaralığına səbəb olan addımı atmağı seçir. Bu felyetonun əsasında milli bəlamızın səbəbi göstərilir: təhsildən uzaq qaldıqca yəsanən əsas "gülləri" məkandanlı fərqlənir.

Təhkiyəsində kinayenin meşer yer tutduğu felyetonda müəllif bəzən qəzəbini, yaxud kədərinə gilyə bilmir. Ziyalının cəhəlatli cəvələndiyini görərk, anlayaraq bu duruma biganə qalması mümkündürsə. Buna görə də şahidi olduğu nadanlıq, məhdud dünyagörüş sənətkarı mayus edir və bu meşuyul bəzən kinəyə, bəzən ittiham kimi üzə çıxır. ("Gülüstan dərsi", 3 mart 1907, s.395, №9). Ədəbi janrlardan hənsinin daha vacib və əhəmiyyəti olması haqqında Mirzə Fətəli Axundzadənin "Gülüstan" və "Zinətül-məcəlis" dövrü keçmişdir fikri birbaşa ad çəkilən əsərlərə, yaxud ümumiyyətlə poeziyaya qarşı yönəlmişdir: böyük ədibin meşədadi ümumən zamanla aydaqlaşmayan, dövrün gərəklərini bədii ifadəsini verə bilməyən nümunələrə qarşıdır. Bu baxımdan "Gülüstan"ın təmsiləndə Sədinin preziyadı və onun zərfindən xeyli geri qalan müdəcəalar bütövlükdə "Molla Nəsrəddin"çlərin, o cümlədən, Ə.Haqqerdiyevin felyetonlarında, yerı galdıqca, işlənen mötəvərdlərdir. Klassik Şərq poeziyasının ən nəhəng fiqurlarından biri olan Sadi Şirazinin yaradıcılığının əsasını təşkil edən nəsihətçilik, deklamasiyası həmin zamanın ruhuna həmahəng deyildir. Buna görə də dövrün öncü sənətkarları məktəblərdə hələ də Sadi poeziyasının tədris olunmasını köhnəlik əlaməti kimi tənqid edirdilər. ("Həyat", 2 dekabr 1907, s.683, №45).

"Qulaqların" (26 may 1907, s.490-491, №21) felyetonunda siyasi nollar əksini tapır. Tonallığı etibarlı siyasi felyetonu komik diskurs sahəsinə aid etmək olar. Belə ki, felyetonda siyasi realitiyi komik interpretasiyasının əsasında ictimai-siyasi qüsurlara gülən və onu ittiham edən satira və paradoksalığı kinəyə dayanır. Siyasi diskursun parodiya, laffə, karikatura kimi digər janrları ilə müqayisədə felyetonun nəzərə çarpan fərqli cəhəti məlumatsız analitik xarakterli şərhdir. ("Ticarət və ekonomi xəbərləri", 19 may 1907, s.486-487, №20).

"Lüğət" (30 dekabr 1907, I cild, s.718, №49) felyetonunda siyasi anlayışını şərh edən müəllif yunan sözü olan "politika"nı "saman altından su axartmağa" kimi izah edir. Şahlıq dövründən başlayıb müasir dövrdə "cəmiyyəti-xeyriyyə" adı ilə "siyasət yürüdərkə" pul toplayanların eməllərini fəş edir. Bu felyetonda funksional stilistika etibarlı bədiilik və publisistiklik birleşir, nəticə etibarlı, günün realitiyi əks etdirən aktual tematika ilə toxeyülü, obrazlılıq bir-birini tamamlayır. Ciddi mövzularda qələmə alınmasına baxmayaraq, bəzən

felyetonda fakt yetmezliyi müşahidə edilir. Belə olduğu təqdirdə təamlanmamış heyət həqiqətləri müəllifin məsələyə münasibəti ilə yekunlaşır. "Yağış" (15 iyul 1907, s.534, №26) felyetonunda isə, siyasi notlar dini müstəviyə keçid alır. Burada ictimai-siyasi geriliyin səbəbləri dini baxışlara dayanmış dar dünyagörüşə əlaqələndirilir. Əbdürrəhim bax Haqverdiyev müəllifin kınayəli gülüşünün ən əsas hədəfi dini öz məqsədlərinə alət edən ruhanilər olubdur. Felyetonunda görüldüyü üzrə, onların sözüne etibar edən əhali pul yığıb onlara verərkən, həqiqətdən, molların köməyi ilə quraqlıqdan qurtulacaqlarına ümidlidir. Lakin bu etibarlıdan sul-istifadə edən, nə az, nə azacıq, 12 molla yığılan pulları halal qazancı kimi xərcləyir: yeyib-icir və alış-veriş edirlər. Qarşıqlıqda etdikləri duanın mükəbbilliyinə, təbii ki, yağış-filan yağmır və çarəsiz qalan avam camaata molların biricə cavabı var: "səbr, səbr, səbr, müsəlman qardaş... niyə ürəyini sursun?" Dinin əhdindən istifadə edən yalancı və riyakar "din xadimləri" bütün dövrətdə qabaqcıl fikirlər adamlarının, ziyalıların tənqid hədəfində olub. Ə.Haqverdiyev üçün də bu, cəmiyyətin ən ağırlı məqamlarından olduğundan bütün yarıdıqlıq boyu, eyni zamanda, felyetonlarında təkrar-təkrar bu mövzuya qaydır.

Janrın bədii-estetik tələblərindən irəli gələrək, Ə.Haqverdiyev felyetonlarında monoloq forması üstünlük təşkil edir. "Tutu bacuya" (12 iyul 1909, III c., (10 cildde III cild), s.52, №28) felyetonu da bu formada yazılıb. Zəngin ana dilimizin bütün qatlarına yaxından bələd olan ədib monoloq formalı felyetonlarında canlı xalq danışığı dilinə sadıq qalaraq mətni sadəliyə tabe edir. Yığcam hekayəyə bənzəyən bu felyetonda qadının hüquqsuzluğu, çevrəsindəki kişilərin basqısı altında olması ürkə ağırsı ilə dilə gətirilir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, digər müasirləri və həmkarları kimi, Ə.Haqverdiyev də yarıdıqlıqda publisistik və bədii keyfiyyətləri tarazlıq təşkil edən ənənəvi felyetonlara yanaşı, bədii ağırlığı ilə diqqət çəkən felyeton-hekayə, felyeton-maktlub, felyeton-pamflet və s. kimi növlər də vardır. Bədii ağırlığın üstünlüyünə baxmayaraq, bu felyetonlar nə kəsəri, nə də ictimai əhəmiyyətliyi baxımdan digərlərindən geri qalmır. Xalqın danışığı dilindəki təbii və sadəlikdən bəhrələnən felyetonlarda isə hekayə ünsürləri güclünər və mətni daha da oxunaqlı edir. Ə.Haqverdiyev "Aşqabad" felyetonu qeyd olunan bu hekayə ünsürlerini dəyərliyə qatır, felyeton-hekayə kimi meydana çıxır. "Orenburq xəbərləri" və "Aşqabad" yazılarında (1 sentyabr 1910, III cild, s.607, №33) görüldüyü kimi, burada süjet xətti, dil, üstün xüsusiyyətləri ilə şərtlənən hekayə ünsürləri mətnə daxil edildikdən onun daha canlı və orijinal xarakter almasına səbəb olur. Beləliklə, digər janrlara xas xüsusiyyətlərin felyetona köçürülməsi ilə sinkretik məhiyyət kəsb edən felyeton janrı dinamiklik qazanır. Şərti olaraq "kənar təsirlər" adlandırılan bu müdaxilələr felyeton materialını sıxdırmadıqca janrın xeyrinə çalışır.

Hədəfin öz silahı ilə ifşa olunması satirik publisistikada geniş yayılmış pırcımlardandır. Bu zaman tənqid olunan tərəfin təfəkküründəki səbətsizlik, məntiqinin zəifliyi, bəzən hətta məntiqsizliyi hədəfin tərəfdarı kimi çuxsı edən müəllifin sözləri ilə ifşa olunur. ("İran işləri", 12 iyul 199, III cild, s.54, №28). Bu kiçik felyetonda kınayəli gülüşün məhiyyətinin ortaya çıxarılması üçün müəllif hədəfinin "tərəfinə keçir", situasiyanı onun, yaxud tərəfdarlarının baxış bucağından dəyərləndirir. Burada müəllifin "ax..." deyə guya vaysınmasının bir cümlədə 3 dəfə təkrar olunması istehzanın güclənməsinə, kınayənin qatlaşmasına səbəb olur.

"Təzə və əhəmiyyətli xəbər" başlıqlı digər bir yazıda da eyni satirik üsuldan istifadə olunur.

Ə.Haqverdiyev bir çox felyetonlarında istehza ələ addan başlayır - "Hacılarımız" (10 sentyabr 1907, s.595, 598, №34) felyetonunda olduğu kimi. Buradakı "hacı" ifadəsi satirik anlam kəsb edir, çünki öz mənəklətdə

felyetonda göstərilən bütün məsələlərə guya həssaslıq nümayiş etdirən, özərindən radikal dindar obrazı formalaşdıran "hacı"lar buradan uzaqlaşan kimi bütün qadağaları unudur, yeməkdən tutmuş bədətə kimi özlərinin qoyduğu bütün qaydalara xilaf çıxırlar. Felyetonda müəllifin pırcımlarından biri də "təccüb"dür. Guya sadələşdirdiyindən, işin məhiyyətinin anlamadığından "hacılarımız"ın niyə ticarət üçün Təbriz və Tehran kimi müsəlman şəhərlərinə qaçub Moskva, Varsava kimi digər "murdar vilayətlərə" gətdiklərinə təccüblənir. Beləliklə, felyetondakı əsas fikir də elə bu "təccüb"dən doğur.

Mətnin adından başlayın istehzanı "Əyri qabırğa aləmindən" (22 noyabr 1909, III cild, s.281, №47) felyetonunda da izləyə bilərik. Satirik publisistikada fizoloji detallardan istifadə geyni yayılması da, funksionaldır. Məqamı gəlmişkən, qeyd edək ki, Cəllil Məmmədquluzadənin də "Gec qabırğa" adlı felyetonu var. Bəllidir ki, islam və xristian dinlərinə qadın kişinin qabırğasından yarandığı ilə bağlı inanc var. Her iki dinin dar düşüncəli ehtiqaslarına görə, məhz elə bu səbəbdən qadın təamlanmamış - fiziki yarımcılıqlığına görə həm də mənəvi "şikəstliyi" olan məxlüqdür. Bu düşüncə iki cins arasında ayri-seçkilik yaranması və qadın hüquqsuzluğuna rəvac verilməsinə səbəblər olmuşdur. C.Məmmədquluzadənin adı çəkilən felyetonunda "gec qabırğa" detali mətnin adında kınayə vasitəsiylə mətləbin aydınlanmasına xidmət edirsə, Ə.Haqverdiyev felyetonunda qadının həqiqətdən natamam varlıq kimi təsvir olunduğuna müşahidə edilir. Görüldüyü kimi, felyetonun sonunda "müsəlman arvadları" haqqında qəzətləri yazdığı fikirlərin "yalanlanmasını" tənqid üçün seçilmiş pırcımdur. Belə olduğu təqdirdə mətnin adı ilə məzmunu arasında kiçik tərs-mütənəsiblikdən doğan kınayə də felyetondakı satirik gülüşün güclənməsinə xidmət edir. Əgər Mirzə Cəllil felyetonunda "Gec qabırğa" başlıq bədii təlatümi qadın anlayışını ifadə edərək geridəqalmış müsəlman zehniyyətinə kınayədirsə, Ə.Haqverdiyev felyetonunda "eyri qabırğa" detali gərəkdən "natamam qadın" obrazının ifadəsi üçün işlədilir.

Ədibin bezi felyetonlarını oxuyarkən onun ürkə ağırsı keçirdiyini, sarsıntılarını duymamaq mümkün deyil. Bunlardan biri "Canavarlar" (2 iyun 1907 (I c.), s.502, №22) felyetonudur. "Əsitmək" motiv olaraq Ə.Haqverdiyev daha bir neçə felyetonundan keçir. "Qulaqlarım" felyetonunda əsitmək istemədiyi üçün "əstiməyən" müəllif "Canavarlar" felyetonunda övladlarının faciəsinə göz və qulaq yuman anarın halətini ifadə ağırsı ilə dilə gətirir. Bu yazıda qarşı-qarşıya geynən Şərq-Qərb və islam-xristian düşüncəsi, exlaq, mədəni "biz" və "urular" şəklində əksini tapır. Mətnə hədəflənən yəne müsəlmanların dünyagörüşündəki qüsurlar: xalqın gənəfonduna ağır zərbə vuran, arıncı yalarlar, əzablar, xəstəlik və ölümlər, düzəlməsi mümkünküz olan yanlışlar güclünər nüqsanlandır.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev müraciət etdiyi mövzulardan biri də cəmiyyətdə kitab və qəzetə münasibətdir. ("Kitab mağazası", 24 mart 1907, (XII cildde, I c.), s.419, 422" və "İrəvanda qəzetə oxuyunlar", (5 iyul 1906, III cild, s.41, №27). Her iki felyetonda avam xalqın qəzetə və kitabə münasibəti üzə çıxır.